

NOŠA NARODOV IN NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

Razstavo je pripravil Slovenski etnografski muzej v Ljubljani s sodelovanjem Etnološkega muzeja Makedonije, Skopje, Muzeja Kosova, Priština, Etnografskega muzeja Beograd, Vojvodinskega muzeja, Novi Sad, Etnografskega muzeja Črne Gore, Cetinje, Zemaljskega muzeja Bosne in Hercegovine, Sarajevo, Etnografskega muzeja, Zagreb.

Tehnična ureditev in oprema vodnika ter postavitve razstave Marjan Loboda, dipl. ing. arh.

Lektor in prevodi iz srbohrvaščine Majda Jeglič

Prevod povzetka v angleščino: Darja Tomanič

Založil Slovenski etnografski muzej, za založbo dr. Boris Kuhar

Tisk: Tiskarna Mestni muzej Idrija

Ljubljana, 1982

NOŠA NARODOV IN NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

VODNIK PO RAZSTAVI

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ
LJUBLJANA 1982

Slika na naslovni strani — Foto: Jelka Radauš — Dekliška praznična noša Rokovci, Slavonija

V Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani odpiramo razstavo, ki so jo skupaj ustvarili vsi jugoslovanski etnološki muzeji, oz. etnološki oddelki kompleksnih pokrajinskih muzejev. Prvič se nam v tako popolni sliki predstavi bogastvo, vsa pestrost noš narodov in narodnosti Jugoslavije. Tako nam tokrat noša z izredno povednostjo govori o naši deželi. V noši se odražajo stara izročila od antičnih, starobalkanskih, orientalnih do slovanskih, srednje in zahodnoevropskih. Vzhod in Zahod si v teh občudovanja vrednih primerkih noš podajata roko. V noši se odražajo značilnosti, vsa pestrost, raznoličnost in enotnost narodov in številnih narodnosti Jugoslavije. Zgodovinski razvoj, zemljepisni pogoji, naravne in gospodarske okoliščine, družbeni odnosi posameznih sredin in njihova ustvarjalna sposobnost, vse to je vplivalo na nošo, ki se nam tokrat v tako pestri in bogati obliki predstavi na razstavi v Ljubljani.

Razstavo odpiramo v čast IX. kongresa ZKS in XII. kongresa ZKJ.

Za uresničitev te naše skupne jugoslovanske razstave sem v imenu Slovenskega etnografskega muzeja dolžan izreči zahvalo Etnološkemu muzeju Makedonije, Muzeju Kosova, Etnografskemu muzeju Beograda, Vojvodinskemu muzeju, Etnografskemu muzeju iz Cetinja, Zemaljskemu muzeju Bosne in Hercegovine in Etnografskemu muzeju iz Zagreba.

Zahvala velja tudi strokovnjakom teh muzejev, njihovim preparatorsko-konservatorskim delavnicam in etnologom, ki so izbrali noše za razstavo in napisali besedila za katalog: Anici Petruševi, višjemu kustosu, Skopje, Sazani Kullashi, kustosu, Priština, Jasni Bjeladinović, višjemu kustosu, Beograd, mgr. Mirjani Maluckov, muzejskemu svetovalcu, Novi Sad, Dušanki Ogar, kustosu, Cetinje, Svetlani Bajić, kustosu, Sarajevo, dr. Katici Benc, znanstvenemu sodelavcu, Zagreb in dr. Mariji Makarovič, višjemu znanstvenemu sodelavcu, Ljubljana.

Naša zahvala velja tudi Kulturni skupnosti Slovenije in Ljubljanski kulturni skupnosti, ki sta razstavo sprejeli v svoj program akcij za leto 1982 in sta tudi finančno omogočili postavitve razstave in natisk kataloga.

Ljubljana, 14. aprila 1982

dr. Boris Kuhar
ravnatelj
Slovenskega etnografskega muzeja

Pražnja ženska noša, Mirkovce, Skopska Črna gora, okolica Skopja, začetek 20. stoletja

Moška in ženska praznična noša, Dračevo, Skopska Blatija, okolica Skopja, začetek 20. stoletja

Ženska praznična noša, Čelopek, Polog, okolica Tetova, začetek 20. stoletja

Nevesta, Mavrovo, okolica Debra, začetek 20. stoletja

Makedonske ljudske noše

Makedonske ljudske noše, izredno bogate in raznovrstne, so dragocena kulturna dediščina in sodijo k impresivni ljudski umetniški ustvarjalnosti.

Te ljudske noše so najbolj izraziti in najštevilnejši dokazi ljudskega ustvarjanja, ki pričajo o starem izročilu in veliki umetniški vrednosti. Nastajale so kot kolektivna pridobitev, dolgo vrsto let so se prenašale iz roda v rod in na svoji razvojni poti sprejemale mnogo sestavin kulturnih vplivov, ki so se križali na tem delu Balkana. Na najstarejšo kulturno zapuščino — starobalkansko in na tradicije stare Grčije se navezuje kultura oblačenja starih Slovanov. V nadaljnjih kulturnih pridobitvah zapazimo vpliv bizantinske civilizacije, pa tudi močne primesi turško-orientalskih elementov, vse do najnovejših strujanj z Zahoda in do danes.

Makedonske ljudske noše, ki so nastajale na tak način, so se v procesu preoblikovanja in prilagajanja prevzetih kulturnih sestavin sčasoma razvile v tradicionalno ljudsko ustvarjalnost. Pri tem je proces etnične simbioze in kulturnega prežemanja zgolj pripomogel k njihovemu bogastvu in raznovrstnosti.

Pri ljudskih nošah so sprejemali razne kulturne vplive in jih prilagajali pojmovanju in načinu življenja makedonskega naroda, jih izpopolnjevali in razvijali glede na človekove potrebe in tudi na estetska pojmovanja. Tako so ljudske noše ožjih in širših območij in etničnih regij nastajale kot izraz narodovih kolektivnih potreb, pa tudi estetskih in psihičnih razpoloženj. Kot etnično obeležje kažejo teritorialno pripadnost posamezni družbeni skupnosti in potrjujejo medsebojne družbene odnose med generacijami različnih starosti.

Makedonske ljudske noše kot specifična etnična izdiferencirana veja ljudske ustvarjalnosti predstavljajo kompleksno celoto, ki se ne prilagaja zgolj svoji osnovni funkciji, temveč zadovoljuje tudi estetske potrebe ustvarjalcev. Ljudska noša je popolnoma izoblikovana celota; izdelovali so jo iz doma narejenega tekstila, jo obarvali z naravnimi barvami, okrasili z izvezenimi, vtkanimi ali našitimi motivi, dopolnili z nakitom in drugim okrasjem. Praznične, slavnostne in obredne noše se ponašajo z vrsto oblačil, bogato okrašenih, v njih se je najdlje ohranilo staro izročilo in ustvarjalnost makedonske ženske je dosegla vrhunec.

Večji del makedonskih ljudskih noš predstavlja pri razvrščanju noš, temelječem na kulturno-geografskem načelu, posebno skupino vardarskega kompleksa osrednjebalkanskega območja, manjši del pa prehaja na tipsko območje šobskih noš.

Vardarske ljudske noše osrednjebalkanskega območja so veliko bolj raznovrstne, kar je še posebej opaziti pri ženskih nošah. Toda kljub tolikšni raznoterosti in ob toliko pestrosti pri oblikovanju in okraševanju posameznih delov oblačil imajo vse po vrsti tudi nekaj skupnega. Za moško nošo, zlasti hribovsko-živinorejskega prebivalstva, so značilna bela suknena oblačila, okrašena s črnimi volnenimi trakovi, katerih izvor bi lahko povezovali s starobalkansko kulturno dediščino. V noši dolinskih kmetov, pri kateri, zlasti poletni, prevladujejo bela platnena oblačila, zapazimo ostanke staroslovanske kulturne dediščine.

Značilni za žensko nošo so dolga bela platnena srajca, podobna tuniki, okrašena z bogatim vezom, sukneno gornje oblačilo, imenovano „zubun“, bogato okrašeno, predpasnik z ornamentami v večbarvnem tkanju in še mnoga druga oblačila in okraske, katerih izvor bi lahko povezali s predslovansko in slovansko kulturno dediščino, s prepletanjem nekaterih sestavin in okrasja — uvezenega ali našitega, s starimi antičnimi tradicijami, bizantinskimi tkaninami in orientalskimi motivi.

Za območje, na katerem se pojavljajo šobske noše, to je severovzhodna Makedonija, so značilne pastirske noše. Suknena oblačila, bela za moške noše in črna za ženske, so bogato okrašena z našitimi volnenimi trakovi in srebrnim okrasjem, so preprosto krojena in enostavnih oblik.

Te skupne sestavine, ki jih zasledimo pri moških in ženskih nošah, značilne za vsako nošo v Makedoniji, so v končni obliki prevzele precej etničnih, regionalnih in lokalnih značilnosti, ki so se porodile iz različnih kulturno-geografskih razmer, izoblikovanih estetskih pojmovanj in drugih etničnih procesov na posameznih območjih v bližnji in daljni preteklosti. Tako nas na primer v skopski Črni gori ženska noša preseneti s skladnostjo izrednih črno-belih kontrastov. Dolga bela platnena srajca, okrašena z debelim volnenim plastičnim vezom z značilno črno občudovanja vredno reliefno ornamentiko, je nastala po starih antičnih izročilih. Druga vrhnja oblačila v podobni stilski kompoziciji pa dopolnjujejo nošo v vizualno skladno celoto.

Ljudska noša skopske Blatije, zlasti ženska, zbuja občudovanje z vrsto oblačil v različnih, pa nadvse skladnih barvah in z raznoterostjo ornamentalnih motivov v geometrično stilizirani interpretaciji. S svojo okusnostjo in veličastnostjo okrasov se ločijo noše Pologa od noš Golega Brda ter

debarskega Drimkola, pri katerih najbolj preseneča svojski način okraševanja z vezom in dolgimi volnenimi resami. Ženske noše iz Mijaka so lepe in okrašene z značilnim ažurjem, pa znanimi resami in srebrnim ter filigranskim okrasjem. Noše z Bitolskega in Prilepskega polja ter Mariova s svojsko stilsko kompozicijo izvezenih okraskov v značilni goblenski tehniki in z izrednim bogastvom oblik ter prevladujočo rdečo barvo, dediščino bizantskih tkanin, zbujajo občudovanje in zapuste močan vtis z izredno skladno povezavo posameznih nadrobnosti in okrasja.

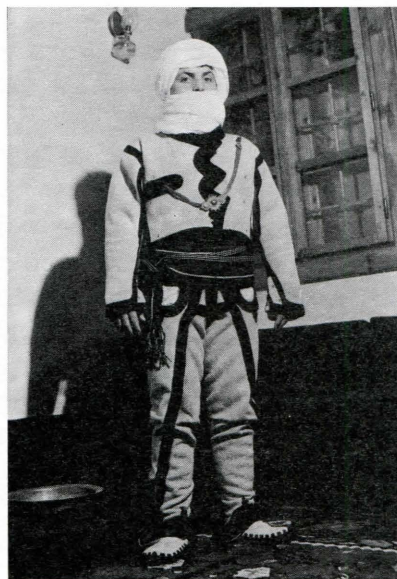
Tradicionalne ljudske noše z vsem svojim bogastvom, s številnostjo raznovrstnih oblačil in njihovim okrasjem, pri čemer se v stilskih in dekorativnih dosežkih izražajo minule epohe kot tudi čas, v katerem so noše nastale in se nosile, se nam predstavljajo v vsej svoji življenjski funkciji z ohranjenimi primerki, kakršni so bili v rabi v 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja. V letih med obema svetovnima vojnama in pozneje so ob spremenjenih družbeno-gospodarskih razmerah nastale velike spremembe tudi v načinu življenja makedonske vasi, vse te spremembe pa so segle tudi do ljudskih noš. Bogato okrašene ljudske noše so zamenjala mestna oblačila; noše so v rabi samo še za posamezne obredne in praznične priložnosti.

Anica Petruševa

Albanska ženska praznična noša, Has, 20. stoletje

Ženska praznična noša, Sirinić, 20. stoletje

Moška noša Rugovo, 20. stoletje

Mestna ženska praznična noša, 20. stoletje

Kosovske ljudske noše

Do srede 20. stoletja je območje Socialistične avtonomne pokrajine Kosova prekrival lep in živ mozaik ljudskih noš, ponekod gosteje, drugje redkeje. Ta pestrost in bogastvo noš kosovskega prebivalstva izražata ustvarjalne sposobnosti in občutek za lepo.

Medtem ko so na enem koncu pokrajine krasili ljudske noše v lepem skladju naravnih umirjenih barv, so drugod te barve izrazitejše s posebej poudarjeno rdečo, na kakem drugem koncu pokrajine pa sta spet prevladovali bela in črna. Rdeča barva je lepo uskladena z drugimi in poleg tega, da daje noši živopisno barvitost, je imela apotropejsko-magično moč pred uroki. Prav tako moč so pripisovali v zahodnem delu pokrajine črni barvi.

V kosovski ljudski noši se precej prepletajo kulturne in umetniške sestavine starih balkanskih narodov, slovanskih in pozneje orientalskih ter drugih, s katerimi je ljudstvo teh krajev prišlo v stik v stoletjih.

Ljudske noše kosovske pokrajine so narejene iz domačih tkanin, volnenih, lanenih, iz konoplje in bombaža. Tako kot albanske so tudi srbske ljudske noše po stilskem oblikovanju svojske za posamezna območja, medtem ko je tradicionalna mestna noša po vseh mestih enaka in je nastala pod vplivom orientalske kulture. Tako se na primer razlikuje albanska ljudska noša iz Drenice od rugovske, pa noše iz Laba in Hasa. Srbska noša iz Sredske pa se loči od one z Gornje Morave ali ibarskega okrožja, okolice Prištine ali novobrdskega ombočja.

Albansko žensko ljudsko nošo sestavljajo naslednja glavna oblačila: srajca (kemisha), hlače (klina, tlina), predni predpasnik (pshellak in pare), zadnji predpasnik (pshellak in mrame), telovnik

(jelek), pas (shoke), suknja (miton), naglavna ruta (mahram), nogavice (corap), dokolenke (shputa), opanke (opong) in raznovrsten nakit iz srebra ali pa umetnih biserov.

Predpasniki, obe ozki strani naglavne rute, pasovi, nogavice in dokolenke so tista oblačila, ki so jih najpogostejše krasili. Okraske so vanje vtkali ali vpletli z raznobarnimi nitmi in tako ustvarili drobne ali velike geometrične motive, večinoma koncentrične, romboidne ali napol romboidne. Izjema je ženska noša iz Rugova, ki je malo okrašena; na njej prevladujeta bela in črna barva.

Srbska ženska ljudska noša pa je sestavljena iz naslednjih oblačil: srajce („rubin“), prednje in zadnje naglavne rute („bošča“ ali „vijanka“), pasu, telovnika („jelek“), obleke („aljina“), rute („šamija“), nogavic, opank, kape s „šamijo“ in raznovrstnega nakita iz srebra in umetnih biserov.

Srajce so krasili z vezom, za katerega so uporabljali bombažne ali srebrne niti, predpasnike, pasove, nogavice, rute pa z vtkanimi oziroma vpletenimi geometričnimi ali rastlinskimi vzorci, stiliziranimi ali tudi ne, raznobarnimi volnenimi ali bombažnimi nitmi.

„Aljina“ je narejena iz belega valjanega domačega sukna in okrašena z izvezenimi cvetličnimi motivi, večinoma rdeče barve.

Albanska ljudska moška noša je sestavljena iz tehle glavnih oblačil: srajce (kemishe), hlač (klina, tlina), suknjiča (miton), telovnika (xhamadan), vrhnjih hlač (tirqi), pasu (shoke), nogavic (corap), dokolenk (shputa), opank (opong), šala (shall), kape (plis, qylah).

Srajco in hlače so naredili iz domačega belega bombažnega platna, telovnik, suknjič in vrhnje hlače pa iz domačega valjanega sukna, prav tako belega, okrašenega s črnimi trakovi, ali pa iz rjavega valjanega sukna. Pasovi so bili precej dolgi, stkani iz raznobarnih volnenih niti. Nogavice so napletli iz bele volne, opanke so naredili iz ustrojenega usnja z jermenimi, pozneje s trakovi iz belega sukanca.

Moško srbsko ljudsko nošo sestavljajo srajca, hlače, vrhnje hlače („čakšire“), telovnik, suknjič („koporan“), plašč („gunj“), kapa, suknene dokolenke („kalčine“) in opanke.

Srajca in hlače so iz domačega bombažnega ali belega konopnega platna. Hlače, telovnik, suknjič in plašč so iz domačega valjanega sukna, belega s črnimi okrasnimi trakovi, ali pa iz črnega. Kapa je iz belega valjanega sukna ali pletena iz bele volne. Nogavice segajo do kolena, so temno rdeče ali raznobarvne, z geometričnimi vzorci. Opanke so iz nestrojenega usnja iz tankih jermenov.

Mestna ženska noša sestoji iz srajce, širokih hlač (dimije), pasu, telovnika, kratkega jopiča (jelek mintan), „džubeta“, vrhnje obleke („anterija“), fesa in majhne kape, okrašene z nizi dukatov ali biserov (tepeluk), naglavne rute (šamija), copat in okraskov iz biserov in srebrnikov ali zlatnikov. Srajce so stkane iz tankih bombažnih niti ali svile. Hlače so ukrojene iz kupljene težke svile, bele, rumene, modre ali roza. Telovnik, jopič, „džube“ in vrhnja obleka so iz kupljenega sukna ali žameta, temno rdečega ali modrega, bogato izvezeni z zlatimi nitmi.

Moška mestna noša je sestavljena iz naslednjih glavnih oblačil: srajce, hlač, dveh, treh pasov, suknjiča, telovnika, kožuha („čurče“), telovnika (fermen), fesa, nogavic, nizkih čevljev.

Srajca je stkana iz belih bombažnih niti. Hlače so večidel delali iz sukna modre indigo barve („čivit“), okrasili so jih s trakovi iz bombažnih niti.

Tudi druge gornje dele oblačil so delali iz modrega sukna in okraske izvezli iz zlatih niti.

Vsak meščan je nosil na glavi fes, zamolklo rdeč s črnimi resami. Nogavice so nosili pozimi barvaste, poleti pa iz belega bombaža. Nizke čevlje, tako imenovane „jarmputin“, je naredil čevljar po naročilu.

Sazane Kullashi

Srbska ženska noša, okolica Niša, druga polovica 19. stoletja

Poletna moška noša, Šumadija, druga polovica 19. stoletja

Srbska moška noša, okolica Titovega Užica, druga polovica 19. stoletja

Srbska ženska noša, Požarevačka Morava, konec 19. stoletja

Srbske ljudske noše

Pri dosedanjih raziskavah in proučevanju ljudskih noš v Srbiji, na Kosovu in v Vojvodini so poskušali izluščiti čimbolj celovite ugotovitve o razvoju ljudske noše ožjih in širših območij ter pokrajin v posameznih obdobjih. Čeprav so spoznanja, do katerih so prišli, povezana z daljšim časovnim razdobjem, od naseljevanja Slovanov na naših tleh, pa skozi naslednje dobe naše kulturne zgodovine, se vendarle v večini primerov stvarnejša razmišljanja o kulturi oblačenja v Srbiji, na Kosovu in v Vojvodini nanašajo predvsem na devetnajsto in dvajseto stoletje, od koder izvira najbolj bogato gradivo o narodni noši: ohranjeni predmeti, likovni in pismeni viri ter ustna pričevanja.

Proučevanje zbranega in ohranjenega gradiva kaže, da so imele noše poleg svoje bistvene vloge — zavarovati človeka ob različnem vremenu in polepšati tistega, ki je oblačila nosil — v raznih zgodovinskih razdobjih še drugačen pomen in sporočilo: od zaznamovanja razredne, verske, poklicne in družbene pripadnosti do vloge v izpričevanju in ohranjanju posameznih verovanj in obredov kot neizogibne potrebe v življenju vsakega posameznika na določeni stopnji kulturnega razvoja ožje in širše skupnosti. Tako mnogostranska vloga in pomen noše v ljudskem življenju, vsa zapletenost njenega nastajanja in razvoja, katerega sestavine se v Srbiji, na Kosovu in Vojvodini v devetnajstem in dvajsetem stoletju pojavljajo v nekolikanj tipsko različnih oblikah z mnogimi variantami, sta tesno povezana z zgodovinskim razvojem, naravnimi in gospodarskimi okoliščinami, zapletenimi družbenimi odnosi, v kakršnih so številni rodovi izražali svoje ustvarjalne sposobnosti v oblikovanju svojih oblačil kot sestavnega dela vsega ljudskega življenja in kulture.

Ljudske noše, ki so nastajale dolga leta na Kosovu, v Srbiji in Vojvodini, kjer so se od najzgodnejših časov srečevale in prepletale različne kulturne sestavine, vsebujejo tako v tipskih značilnostih kot tudi, kar zadeva oblikovanje posameznih delov oblačil in nakita, sestavine časa, v katerem so jih izdelovali in nosili, pa tudi sledove minulih dob. Tako na primer pri nošah, ki jih poznamo iz ohranjenega gradiva iz devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja, zasledimo poleg slovanske tudi sledove starobalkanske, grške, bizantinske in turško-orientalske kulture in različne vplive iz srednje in zahodne Evrope.

Če omenimo zgolj zapleteno vlogo in pomen noše v življenju prebivalcev vsakega kraja, kot tudi slojevitost celovitega oblikovanja in razvoja ljudskih oblačil od najstarejših časov in skoraj vse do danes, nam je nekolikanj bolj jasno, zakaj se pri teh oblačilih pojavlja toliko različnih noš, bogastvo raznovrstnih oblik posameznih oblačilnih predmetov, okrasnih kompozicij, uporabljene barvitosti. Pravzaprav noša vsakega kraja vsebuje in razkriva podobo svojega podnebja, naravne in vremenske razmere, način gospodarjenja, slojevite sledi zgodovinskih, družbenih in kulturnih dogodkov iz preteklosti in sodobnosti ter pri vsem tem izraža visoke dosežke ljudskega ustvarjalnega duha.

Analize zbranega in ohranjenega gradiva o ljudskih nošah v Srbiji, na Kosovu in v Vojvodini od srede devetnajstega stoletja dalje kažejo, da so obstajale izrazite razlike pri oblačenju mestnega in podeželskega prebivalstva. Medtem ko so oblačila mestnih prebivalcev v devetnajstem stoletju večinoma izdelovali obrtniki in so bila bolj enotna na širšem območju (na Kosovu in v večjem delu Srbije z orientalskimi primesmi, v Vojvodini in v severnih srbskih mestih pa pod vplivom evropskega načina oblačenja), predstavljajo noše kmečkega prebivalstva, ki je v tistem času pomenilo večino prebivalstva, posebno skupino in so se med seboj bolj razlikovale. Zelo dolgo so jih večinoma izdelovali kmetje sami, največkrat živinorejci in poljedelci; sami so skrbeli za material, iz katerega so bila oblačila narejena, pa tudi za način izdelave in okraske. Samo posamezne dele kmečkih oblačil in razne vrste kovinskega nakita so delali vaški in mestni obrtniki.

Doslej zbrano gradivo o številnih raznovrstnih kmečkih nošah v SR Srbiji kaže, da večino noš z ožjih geografskih in etničnih območij lahko uvrstimo v več tipoloških skupin, kar zadeva pripadnost kulturno-geografskim območjem, na katerih so naravno-klimatske značilnosti, življenjske razmere, način gospodarjenja, zgodovinski in družbeni razvoj omogočali nastanek večjih kulturnih regij: dinarske, osrednjbalkanske, šobske in panonske. V vsaki od omenjenih kulturno-geografskih regij, ki zajemajo, razen na območju Srbije s srbskim prebivalstvom, na Kosovu in v Vojvodini poleg srbskega še druge narode in narodnosti, se pojavljajo številne vrste in podvrste ljudskih noš; le-te imajo po eni strani bistvena obeležja vrste, ki ji pripadajo, po drugi strani pa so zanje značilne bolj ali manj etnične, pokrajinske in lokalne razlike.

Da bi lažje razumeli razvrstitev posameznih vrst kmečkih noš na območju SR Srbije, moramo opozoriti na naravne, zgodovinske in kulturne dejavnike, ki so vplivali na nastajanje posameznih kulturno-geografskih regij. Moravska dolina, ki zavzema osrednji del Srbije, je že od nekdaj skupaj z

Vardarsko dolino predstavljala komunikacijsko jedro osrednjbalkanskega območja, prek katerega je prihajalo do kulturno-zgodovinskih gibanj v obe smeri. Medtem kot je bil jugozahodni del Srbije del prostranega dinarskega območja, se je Srbija v severnih krajih na stežaj odpirala v Panonsko nižino, katere dobršen del v okvirih Vojvodine sega v njene meje.

Srbija je po drugi strani s svojo vlogo in položajem v raznih zgodovinskih, političnih in družbenih dogajanjih v zadnjih stoletjih pomenila zelo ugodna tla za priseljevanje prebivalstva iz drugih krajev naše države. Novi kulturni vplivi, ki so jih prinašali s seboj številni priseljenci, so se povezovali in prepletali s kulturnimi tvorbami prvotnega prebivalstva. Dokajšnje oddaljevanje od podobe številnih migracijskih gibanj v večjem delu Srbije opazimo v šobskem delu vzhodne Srbije, ki je dlje časa ostajala ob strani pomembnejših komunikacij. Zato moramo pri razvrščanju kmečkih noš v večje skupine in po posameznih tipih ter po njihovi razširjenosti upoštevati poleg naravno-zemljepisnih razmer, zgodovinskih, družbenih in kulturnih procesov tudi migracijska gibanja in etnični izvor prebivalstva.

Ljudske noše osrednjbalkanskega območja zajemajo prostrano kosovsko-metohijsko območje, raške kraje na jugozahodu in južne ter osrednje dele Srbije. Ti kraji, ravninski, le ponekod presekani z blagimi planotami in visokimi planinami, so bili kot nalašč za poljedelstvo in živinorejo, kar je v noši pripeljalo do povezave poljedelskih in živinorejskih oblačilnih sestavin in s tem tudi do posebnih značilnosti v načinu oblačenja prebivalcev teh krajev. Poleg starobalkanskih zasledimo tudi sledove grške, bizantinske in orientalske kulture. Za skupino kosovsko-resavskih noš osrednjbalkanskega dela Srbije je zanimivo, da so se ženske česale na čisto poseben način in si tudi čisto po svoje pokrivale glavo. „Trvelje“ v obliki kit so spletli iz volne in napolnili z volno ali konopljo. Ženske so jih nosile zvite ob ušesih. Poleg so nosile še prevezo, ena od variant je bila ruta z gornjim delom v obliki kape. Prek preveze so si zavezale robec. Drugo zelo značilno oblačilo je krilo (bojče, bošča – predpasnik, zaprega, zavijača, vuta, futa), sestavljena iz dveh povprek urezanih pol, spredaj odprta. Dolžine so bile različne, od kratke kosovske bojče do dolgih kril, ki so prekrivale rob dolge srajce. Čez srajco, podobno tuniki, in krilo so si zavezali stkan predpasnik in pas, zgoraj pa so ženske nosile kratek telovnik, bel životec, bogato okrašen z vezom ali barvastimi suknenimi našitki, in belo suknenno dolgo obleko z rokavi.

Za mnoge enačice in oblike noš vsakega kraja, od Raške, Kosova in Metohije na jugu pa do Resave na severu, je bilo značilno vrhunsko likovno in estetsko oblikovanje skoraj vsakega posameznega oblačila v ženski noši. To opazamo v strukturi tkanin, skladnji vtkanih ornamentov, vezu, skladnosti in združbi barv. V tem pogledu predstavljajo noše vrhunske stvaritve ljudskega ustvarjalca. Južnomoravske noše, druga skupina noš osrednjbalkanskega območja, so se nosile od Preševa na jugu pa do Varvarina na severu, poleg osnovnih značilnosti, ki jih zasledimo pri raško-kosovsko-resavskih nošah, a z manj veza in okraski, pa vsebujejo tudi sestavine sosednjih šobskih in vardarsko-make-donskih noš. Tu v vranskem Pomoravju srečujemo starobalkanske „toske“, pa tudi poznejše orien-

talske vplive (anterija — vrsta gornjega oblačila, bojelek, jašmak — muslinasta tančica, ki so si jo Muslimanke zavezale pod brado, če so nosile feredžo, tid.). Moške noše iz obeh večjih skupin noš osrednjbalkanskega dela Srbije so bile narejene večinoma iz belega in temnega sukna (telovnik, suknjič, hlače po starobalkanskem vzoru z ožjimi nogavicami podobnimi hlačnicami in okraski iz temnih volnenih trakov, pa bela iz sukane volne narejena nizka kapa, rdeč fes, pogosto ovit z ruto), kažejo več uskladenosti, kar bi na splošno lahko dejali za moško nošo vseh vrst v nasprotju z žensko, pri kateri je zaslediti veliko variantnih oblik.

Šobska regija ljudskih noš vzhodne Srbije ima značilnosti tipične živinorejske noše z ohranjenimi sestavinami starobalkanske in staroslovanske kulture oblačenja. Vremenske razmere in živinoreja po planinah so terjale skoraj enako oblačenje skozi vse leto. Vso nošo so prebivalci teh krajev imenovali dreje ali dreh. Žensko nošo v glavnem sestavljajo: dolga platnena srajca, spominjajoča na tuniko, stkan pas, predpasnik in gornja oblačila v obliki neprerezane obleke brez rokavov, znana pod imeni sukno, sukman, litak, mujer, manovil. Vsa ta oblačila z različnimi imeni so izdelovali iz sukna, četverne volnene tkanine ali iz platna in so noši dajala poseben videz. Od gornjih oblačil sta znani dve: sukнено z rokavi (kolija in modro), pa dolg kožuh brez rokavov. Na glavo so si ženske zavezale rute (zabratka), največkrat bele. Moško nošo, izrazito živinorejsko, so naredili iz belega sukna s temnimi trakovi ob robih in šivih. Srajco iz konopljenega platna so oblekli k hlačam po starobalkanskem vzoru (benevreke). Prek srajce so nosili belo sukнено oblačilo z rokavi, daljši telovnik brez rokavov in širok pas zamolklo višnjeve barve. Kučma iz jagenčkove kože, suknene golenice s podplati, opanki iz nestrojenega usnja — to so bili sestavni deli te noše, ki se je večinoma ohranila vse do prve svetovne vojne.

Jugozahodni del Srbije, katere prebivalstvo so poleg prvotnih prebivalcev predstavljali še številni priseljenci iz dinarskih krajev (Črna gora, Hercegovina, Bosna, Dalmacija), predstavlja območje dinarskih noš. Osnovni vir hrane in gospodarjenja je bila živinoreja, pravzaprav ovčereja, čemur se je prilagajalo vse življenje prebivalstva. In zato so za ljudske noše uporabljali poleg konoplje in usnja ter kož največ volno, predeno tako, da so jo mogli uporabiti za pletivo in tkanine. Za dinarske noše v več variantnih oblikah: od Golije na jugu prek Starega Vlaha, Dragačeva, užiške Črne gore, račanskega okrožja, vse do Podrinja na severu — so značilne naslednje sestavine: rdeča sukнена kapa oziroma fes z ruto, dolga konopljena srajca po dinarskem vzoru, bogato okrašena z vezom, prednji predpasnik, pas, sukнено oblačilo zubun brez rokavov in sukнена dolga bela obleka z rokavi, okrašenimi z volnenim vezom ali suknenimi barvastimi našitki z ornamentiko v geometričnih in stiliziranih rastlinskih motivih, če je šlo za ženska oblačila, pa sukнена kapa oziroma fes z ovitim rdečim volnenim šalom v obliki čalme (platno, ovito okoli fesa), srajca, pelengiri (vrsta hlač) iz četverne volnene tkanine s širokim sedalom in ravnimi ožjimi hlačnicami, segajočimi do sredi meč, volnen pas, kratko sukнено oblačilo zubunić brez rokavov in sukнена suknja z rokavi, toke (nakit za oprsje), rdeč suknen plašč — pri moški noši. Poznamo tudi oblačila, prevzeta iz meščanske obleke (ječerma — telovnik, džemadan,

pamuklije — vatirana obleka, z rokavi ali brez, hlače — čakšire—turače, usnjen pas — silav s predelki, v katere so shranjevali orožje, pribor za kajenje in podobno).

Severni deli Srbije, od Mačve, Pocerine, valjevske Tamnave, Kolubare in Podgorine, pa prek prostrane Šumadije, požarevske Morave in Podonavja, pomenijo območje, na katerem so imele ljudske noše iz devetnajstega in prvih desetletij dvajsetega stoletja glavne značilnosti, po katerih so pripadale regiji panonskih noš; po drugi strani pa so zaradi priseljavanja prebivalstva iz drugih krajev vsebovale tudi nekatere dinarske in osrednjbalkanske sestavine. Izrazite panonske značilnosti v ženski noši so: kondja z ubradačem (lesen vložek z ruto ali robcem), prednji in zadnji predpasnik brez res, segajoča skoraj do roba dolge srajce panonske vrste, izdelane iz lanenega, konopljenega ali bombažnega platna in okrašene z izvezenimi stiliziranimi rastlinskimi in geometričnimi motivi; pri moški noši pa vidimo: stožčasto kučmo, platnene rubine (srajca in hlače) s panonskim načinom oblačenja — srajco so vselej nosili čez hlače — pa suknena in usnjena oblačila z rokavi ali brez, ki jih razen pri panonskih nošah poznajo še pri drugih dinarskih in osrednjbalkanskih nošah. Pod mestnim vplivom je v šestdesetih letih devetnajstega stoletja prodrlo v žensko nošo tudi dolgo volneno krilo, ki je v teh krajih, razen v Mačvi in Pocerini, počasi izpodrinilo zadnji predpasnik, kakršnega so ženske nosile pozimi, pozneje pa še tistega za poletni čas. K vsem tem oblačilom so nosili tudi dele meščanske noše iz devetnajstega stoletja (jelek—telovnik, libada — jopič, bajader v ženski noši, anterija — obleka, krdžalinac — suknjič, hlače — poturlije, trombolos v moški noši), pa tudi sestavine vojaške uniforme, ki so v moško nošo prodirale konec devetnajseta stoletja (šajkača, koporan—suknjič po vojaško okrojen).

Z nošami iz severne Srbije smo prišli na območje ljudskih noš panonskega tipa; k njim sodijo vse ljudske noše iz Vojvodine. Za prebivalstvo je bilo v teh krajih stoletja glavni način preživetja — obdelovati ravninsko in plodno zemljo, v živinoreji pa rediti drobnico in drugo živino. V nasprotju z dinarskimi nošami, pri katerih so se ohranile arhaične stare balkanske sestavine, so se v nošah prostrane Panonske nižine obdržale največ sestavine starega slovanskega izročila (v načinu tkanja, značilnostih krojenja platnene in druge obleke, ženska pokrivala). Tako ženska kot tudi moška obleka je bila izdelana iz platna in so jo nosili poleti in pozimi. O značilnostih krojenja moramo povedati, da so osnovne oblike platnenih oblačil sestavljale ravne platnene pole, ki so jih nabirali.

Tako so izdelovali moške srajce in hlače ter ženske životce in skute (kratka srajca in krilo, ki so ju nosili v več plasteh), pogosto okrašene z belim in zlatim vezom v rastlinskih ornamentih. Kot dopolnitev k lahkim platnenim nabranim delom obleke so se pojavljala v ženski noši volnena krila in predpasniki, pa kape (džega, vrsta pokrivala), ter suknene hlače v moški noši, pa še vrsta različnih suknenih in krznenih telovnikov, jopičev in plaščev v moški in ženski noši (na primer moški suknjič, „doroc“, usnjeni „pršnjak“ in kožuh, dolgi „ducin“, kožnati dolgi plašč „opaklija“).

Razstavljene značilnosti kmečkih ljudskih noš v Srbiji, na Kosovu in v Vojvodini se nanašajo na sredo in drugo polovico devetnajsetega stoletja ter na začetek dvajsetega, do prve svetovne vojne, ko je noša po raznovrstnosti in bogastvu sestavin oblačil, pa tudi v materialu, kroju, načinu izdelave in

okraskov, ornamentiki in barvitosti ter po vseh značilnostih kazala izrazite etnične in regionalne svojskosti. Toda v nadaljnjem razvojnem procesu, v spremenjenih družbenih, gospodarskih in kulturnih razmerah je kmečka tradicionalna noša doživljala razne spremembe. Z razvojem industrije in trgovine so se pri izdelavi ljudskih noš vse bolj uveljavljale industrijsko narejene tkanine in značilnosti krojev mestne obleke. Čeprav je do nekaterih novosti prihajalo že prej, so spremembe v kmečki noši postajale pogostejše v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno, ko je obleka vse bolj izgubljala etnične in regionalne značilnosti in se spreminjala v napol podeželsko in napol mestno nošo na širšem območju Srbije. Seveda spremembe niso potekale hkrati v vseh krajih in tudi ne enako naglo. Različne klimatske razmere, način gospodarjenja, odprtost in položaj okolja, kar zadeva vire novih vplivov, kot tudi različna miselnost prebivalstva — vse to je botrovalo temu, da so ponekod prej in drugje pozneje sprejemali nove sestavine ne le na posameznih območjih, temveč tudi v krajih samih.

Po drugi svetovni vojni so se tudi vasi ob naglejši industrializaciji vse bolj urbanizirale, odnosi med vasjo in mestom so postajali tesnejši. V takšnih razmerah je ljudska kmečka noša skorajda povsem izumrla in v načinu oblačenja so zmagala sodobna oblačila po mestnem vzoru.

Jasna Bjeladinović

Dekleti v praznji noši, Madžarki, Temerin, 1911

Mati z otrokoma, Slovaki, Kovačica, 1915

Mlada žena v praznji noši na plesu, Romunka, Uzdin, 1961

Ženin in nevesta, Rusini, Kucura, 1917

Vojvodinske ljudske noše

Pri opisovanju vojvodinskih ljudskih noš so posebej zanimive značilnosti noš posameznih narodov in narodnosti. V nekaterih krajih so se vse do nedavnega ohranile ljudske noše s svojimi značilnostmi posameznih etničnih skupnosti, zato pozabljamo na ono drugo skupino pripadnikov raznih narodnosti, ki so že stoletja nosili kmečko nošo, značilno za širše območje Evrope.

Praznično žensko nošo te vrste sestavljajo široka nabrana krila iz dragocenega tovarniško izdelanega materiala, s predpasnikom ali brez njega, pa okrašena srajca in telovnik, velika svilena ruta z resami, prekrižana na prsih. Glavni del moške praznične obleke pa so široke suknene hlače (čakšire), plašč (dolama) ali kratek kožuh (čurdiya), okrašeni z gumbi in trakovi, ter škornji. Poleti so nosili srajco in telovnik, fantje in mlajši moški največkrat posebej okrašena. Ta glavni tip noše bi lahko šteli če zanemarimo nadrobnejše razlike, za vojvodinsko nošo. Hkrati so obstajale še ljudske noše nekaterih etničnih skupnosti, nemalokdaj so se razlikovale v osnovni vrsti ženske in moške noše v isti skupnosti. Moški so seveda nosili tako imenovano vojvodinsko nošo, ženske pa ljudsko ali narobe. V devetnajstem stoletju je vse bolj prodirala evropska ali meščanska noša, ki je tudi niso sprejeli povsem enako v vseh etničnih skupnostih.

Za ljudsko nošo v teh krajih velja panonska ali bela noša in vse vrste suknenih in krznenih oblačil, ki so sestavni deli večine ljudskih noš v teh krajih. Platnena oblačila — iz konopljenega platna in bombažno-konopljenega za delo ter finega bombažnega platna za praznične priložnosti — so nekdanje sestavljale moško ljudsko nošo vseh Vojvodincev, v načinu krasitve prazničnih oblačil pa je pri posameznih narodih in narodnostih opaziti razlike. Tudi moške hlače, izdelane iz domačega in tovarniškega sukna, in krznena obleka so se razlikovali po okraskih.

Srbkinje so doma narejeno ljudsko nošo opustile že v devetnajstem stoletju in prevzele eno od enačic tako imenovane vojvodinske noše, pa meščansko nošo tistega časa, razen nekaterih podrobnosti v noši in naglavnih rutah mladih žensk, pri katerih je zaslediti specifičnosti, značilne za Srbe vse do prvih desetletij dvajsetega stoletja. Pri Bunjevkah (Hrvice) je proces spreminjanja noše potekal podobno, razen da so se nekatere starejše oblike dlje ohranile. Tudi Madžarke nosijo splošno vrsto tako imenovane vojvodinske noše, seveda različne od kraja do kraja, razen Doroslava, Kupusine in Bogojeva, kjer se je vse do srede 20. stoletja ohranila ljudska noša, za katero je značilna bela vezenina, srajce so krasili z barvnim vezom, še posebej skrbno pa rute za neveste (fićul). Slovakinke so večidel nosile ljudsko nošo, ki bi jo po osnovnih vzorcih lahko povezovali z matičnimi deli domovine, od koder so prodrle posamezne struje, razvilo pa se je tudi precej lokalnih variant novejšega datuma. Noše Hrvatice — Šokice in nekaterih Romunk sodijo med najbolj razkošne panonske noše in se ponašajo s širokimi, dolgimi, pogosto bogato izvezenimi krili, prav tako bogatimi oplečki, spretno stkanimi predpasniki in pasovi ter pokrivali za neveste; vse do srede dvajsetega stoletja je vsa ta oblačila ob nedvomni arhaičnosti opaziti tudi pri drugih skupinah in so zelo lepa. Za nošo Rusink so bili značilni kožuhi.

Ljudske noše že davno ne izdelujejo zgolj v domači obrti. Komplet ljudske noše je lahko skoraj povsem doma izdelan, lahko pa ga sestavljajo oblačila različne izdelave — domače in obrtne; pogosto zanje uporabijo tkanine ali nekatere malenkosti, izdelane v tovarni.

V domači obrti so na pomembnem mestu doma stkan platno in doma narejeno sukno, pa predpasniki in pasovi. Po tkanju platna so vse do nedavnega slovele Srbkinje, Hrvatice in Romunke, po tkanju volne — za predpasnike in pasove — pa Hrvatice in Romunke. K vtisu razkošja, ki ga zbuja vojvodinske praznične noše, pripomore vez, razkošen v svoji preprosti lepoti — bel na beli podlagi — v preciznosti izdelave — vez, nanizan na žico — in v zlati barvi, zlati vez. Te vrste vez je bil konec devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja zelo priljubljen pri vseh narodih in narodnostih v Vojvodini in uporabljali so ga v tolikšni meri, da se je razvila tudi vrsta obrti — nekatere ženske po vaseh, pa tudi moški so izdelovali zlati vez in se s tem ukvarjali kot z obrtjo, imeli pa so še posebne vezilske delavnice.

Pri obrti gre posebno mesto krznarjem, ki so vse do srede dvajsetega stoletja izdelovali bogato okrašene kožuhe, telovnike, dolge kožuhe z rokavi in ovčje kožuhe v značilnih barvah in ornamentiki.

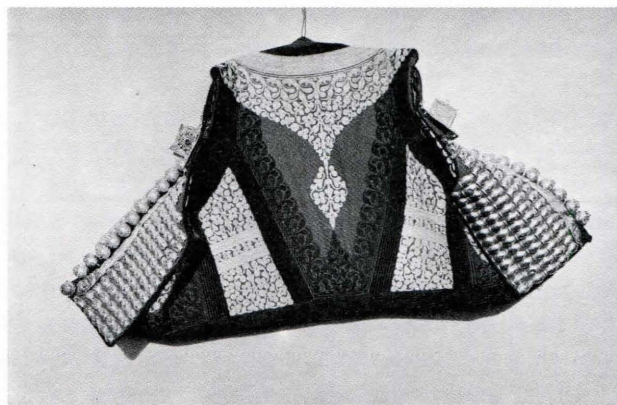
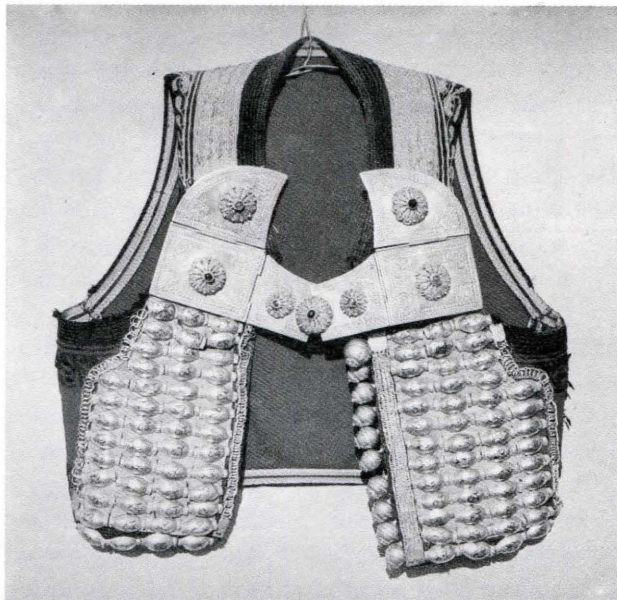
Zanimivosti kompletov, izbranih za razstavo, so: kapa „zlatara“ Srbkinje iz srednjega Banata — pokrivalo mlade poročene ženske, izdelano v Melencih, znanem središču zlatega veza. Madžarka ima na sebi nošo, prevzeto iz meščanske noše, Slovakinja pa je v noši, katere glavne značilnosti so povzete iz matične domovine in pozneje dopolnjene v novi varianti. Noša Romunke je oblačilo, ki je kot del praznične noše meščank in bogatejših vaščank znan že iz osemnajstega stoletja. Šokica iz Bača pa ima na sebi eno od zadnjih enačic razkošne noše te vrste, kakršne so izdelovali v teh krajih. Srb pa je v enem od redkih ohranjenih primerkov moške srbske ljudske noše iz začetka dvajsetega stoletja.

Novejša moška in ženska Črnogorska noša, 20. stoletje

Deli moške in ženske novejšje Črnogorske noše, 20. stoletje

Črnogorska ljudska noša

Starejša črnogorska moška ljudska noša je narejena iz belega sukna, doma stkanе volne. Je preprostega kroja in tudi prepresto okrašena. Moško nošo sestavljajo kapa, srajca, telovnik (džamadan), hlače, usnjena opasica (silav), volnen pas, dokolenke, nogavice, golenjače, zokni, opanke in plašč. Kapa je narejena iz valjanega belega in rdečega sukna (ćulaf) v obliki kučme (kalpak) ali fesa z rdečim cofom na vrhu. Glavo so si ovili v rdeč volnen šal. Telovnik, z rokavi ali brez njih, so naredili iz belega, redkeje iz črnega ali rdečega sukna, bombaža ali svile. Sprva so ga nosili na golo, pozneje čez srajco iz bele kotenine, kupljenega platna. Telovnik so na prsih prekrižali in zapenjali s suknenimi gumbi, segal pa je do pasu ali še nižе.

Hlače so izdelovali iz bele tanke volnene tkanine („uzine“), iz debelega belega in redkeje temnega ali črnega sukna. Hlače iz „uzine“ so nosili poleti, pozimi pa iz sukna. Okoli pasu so bile široke in zavezane z volnenim trakom, nogavice pa so nosili ozke in segajoče do kolena. Podnje so oblekli bele hlače iz lanenega ali konopljenega platna. Prek pasu in prek telovnika in hlač so si zavezali usnjen pas (silav), čez pa volnen rdeč in pozneje pisan pas (dolг 2 do 6 metrov in širok 15 centimetrov). Nosili so še do členkov segajoče kratke golenke iz belega sukna, ki so se zapenjale s kovinskimi zaponkami na mečih. Na koncu so si obuli bele volnene nogavice in opanke iz govejega usnja, prepletene s trakovi iz ovčje ali kozje kože. Če je bilo bolj hladno, so si nadeli še ogležnice ali golenjake iz bele ali pisane volne, v opanke pa so podložili obujke in suknene vložke.

Prek gornje srajce so oblačili plašč ali površnik (gunj, gunjina) z dolgimi rokavi (aljina) iz belega sukna, včasih tudi iz črnega. Gornji del tega plašča je bil narejen po telesu, spodnji pa širok in je segal

skoraj do kolena. V pasu je bil prerezan, spredaj odprt in ga ni bilo mogoče zapeti. Okrašen je bil z bombažnim trakom in z vezom iz črne in rdeče svilene niti in podobnim. Prek ledij in ramen so nosili ogrinjalo iz črne ali temno rjave volne ali pa narejeno iz kozje dlake. dolgo dva metra in široko 80 centimetrov. Ob krajeh po širini je bilo krašeno z dolgimi in bogatimi resami, nad njimi pa so bile vtkane volnene proge, rumene, rdeče, modre in zelene, tako imenovane pisane „mečike“. Ogrinjalo je rabilo za ogrinjanje ali kot pogrinjalo in okras vse noše.

Ženska starejša noša je bila izdelana iz sukna, konoplje in lanu. Sestavljali so jo kapa, ruta, srajca, jopič, krilo, predpasnik in rokavice, golenke in opanke. Kapa je bila narejena iz belega in črnega sukna, čeznjo pa so dekleta nosile rdeče prevezne rute ali rute iz konoplje. Nevesta si je nadela nevestovsko sukneno kapo („čuk“) v obliki stožca in ruto kot dekleta. Starejše ženske so nosile rute iz črnega platna (resače). Na golo se je nosilo srajce z dolgimi rokavi iz enega kosa. Okoli vratnega izreza (kolijer) in vzdolž izreza na prsih so našili vez, znan kot ošvice, narejen iz raznobarnih svilenih in volnenih niti in v ornamentnem vzorcu. Srajca je segala pod pas ali koleno. Na golo so nosili spodnje krilo z belega platna, čezenj krilo (raša) iz pisanega platna ali rdečega sukna. Krilo so ravno ukrojili in sestavili iz enega, dveh ali več delov. V pasu je bilo nabrano in prevezano z volneno vrvico. Segalo je do tal.

Poleti so ženske nosile jopič iz platna, pozimi pa iz belega in črnega sukna ali pa pletenega, z rokavi z bele volne. Prek krila so oblekle predpasnik (kecelja – opregljača) iz črne ali temne volne, bogato okrašen z resami po spodnji in obeh bočnih straneh. Bele volnene nogavice so segale do kolena; golenice in opanki so bili taki kot pri moških. Prek gornjega oblačila so nosili bel suknen površnik. Sestavljala sta ga dva prednja dela in hrbet. Prednja dela sta bila odprta in brez zapiranja na gume, na prsih pa so imeli našite bombažne trakove, okoli katerih so prevezovali črne, rdeče, včasih tudi rumene svilene vrvice. Tudi ženske so se oblačile v tkane volnene životce. Od moških so se razlikovali samo v barvi in vzorcu.

Nosili so še tkane volnene pasove, ob prazničnih priložnostih pa usnjene, okrašene z velikimi rdečimi elipsastimi okraski, in torbe z resami iz raznobarne volne. Novejša črnogorska noša je bila v rabi od srede 19. stoletja. Sprva so jo nosili bogatejši ljudje in ljudski glavarji, pozneje pa je posatela ljudska praznična noša, kar je še danes. Mnogi kroji gornjih oblačil so enaki kot pri starejši noši, samo da so narejeni iz finejšega materiala (sukno, svila in platno). Noša je bogato okrašena z zlatimi barvnimi obšivki in zlatim vezom.

Moška kapa je nizka, okrogla, iz rdečega sukna. Ovita je s črno svilo (deravija), na gornjem suknem delu (tepeluk) pa z zlatim vezom. Telovnik je iz rdečega sukna, z rokavi ali brez njih, bogato okrašen z zlatimi obšivki in zlatim vezom okoli vratu in po prsih. Prek telovnika so nosili suknjič iz svetlo zelenega sukna. Telovnik brez rokavov iz črnega sukna so nosili povrh vrhnje sukne in ga bogato okrasili s črnimi in zlatimi obšivki. Robove prednjih delov so okrasili s kovinskimi podolgovatimi izbočenimi gumbi v več vrstah. Podložili so jih z rdečim suknom.

Suknjič (dušanka), narejen iz rdečega sukna, so nosili prek telovnika ali prek jopiča. Rokavi so bili odprti od pazduhe do lakta, tako da se jih je lažje obleklo. Zaradi bogatega zlatega veza so temu oblačilu pravili zlata dušanka (zlat vez na hrbtu, pod vratom, na spodnjem robu, na prednjih delih, na ramenih prednjega dela in hrbtu, na rokavih pri šivih s prednjimi deli in v zapestju). Nizi zlate niti, zlati gumbi in kite z redečimi biseri so pripomogli, da so bila ta oblačila še razkošnejša. Hlače (dimije) so bile iz modrega sukna in širše ter bolj bogate od drugih. Okoli žepov so bili okraski v zlatem vezu in zlatih našivkih. V pasu so jih okrasili s temno rdečo svilo, skozi katero so potegnili trakove. Okoli pasu so si zavezali pas in svileni pisani trombolos, dolg šest metrov in širok 90 centimetrov. Dokolenke so izdelovali iz belega sukna, redkeje iz kake druge bele tkanine. Mrežaste nogavice in opanke so delali iz tanke vrvi s podplatom in privzdignjeno peto ali pa so nosili usnjene škornje.

Starejši Črnogorci so prek telovnika oblekli dolamo, oblačilo, segajočo do kolen, iz temno zelene svile z okraski iz našivkov in zlatega veza. Enako so ukrojili tudi suknjič. Rokavi so bili odprti od pazduhe do lakti. Čez so oblekli telovnik s tokami, kovinskimi ploščicami in gumbi, nanizanimi in prišitimi na oprsje, narejenimi iz srebra in pogosto okrašenimi v različnih tehnikah. Nekdaj je to rabilo za oklep, danes pa za okras.

Ženska noša je narejena iz sukna, žameta, svile, bombaža in okrašena s srebrnim nakitom. Dekleta so nosila kapo, podobno moškim in z drugačno ornamentiko zlatega veza. Včasih so si zavezale pisano ruto, pritrjeno k tepeluku. Nevesta in mlajša ženska sta si nadeli raznobarvne svilene rute kvadrataste oblike, starejše ženske pa so si privezale črno ruto z resami ali svileni tančico. Srajca je bila narejena iz svilenega posebne vrste platna z obšivki v zlatem vezu in raznobarvni svili. Čez to oblačilo je dekle obleklo dolaktico, žena pa jaketo, kratek jopič. Obe oblačili sta se razlikovali samo po dolžini rokavov — pri jaketi so rokavi segali do zapestja. Okoli vratu, na prsih in rokavih so oblačilo okrasili z zlatim vezom in zlatimi trakovi. Čez tak jopič so ženske nosile svetlo zelen koret (obleka brez rokavov). Okoli vratu in ob prednjih robovih ter v zapestju so ga obrobili z modrim suknom, na prsih pa s podolgovatimi gumbi iz zlate niti. Še posebej bogato so ga okrasili z zlatim vezom na koncu prednjih delov. Krilo je bilo iz raznobarvne svile, za starejše ženske iz temnega platna. Segalo je do členkov, na prednjo stran so našili dve ali več volan, pod vplivom dvorske noše pa so krila postala bogatejša, po kroju in materialu. Okoli pasu so ženske nosile okrasne kovinske pasove (ćemer). Noga-vice, dokolenke so pletli iz tanke volne, lanu ali bombaža, opanke pa so delali iz vrvi in jermenov.

K moški noši je sodilo tudi orožje, ki so ga nosili za pasom. K starejši noši so nosili ledenice (okovana beneška pištola), kubure (kratke puške), jatagane (velik zakrivljen nož), nože in včasih tudi arbijske (palica nabijača za stare puške).

Črnogorska ljudska noša, okusna, z bogatimi oblačili, barvami in materialom, raznoterimi kroji in bogatim vezom in zlato vezeninom je med ljudstvom zelo cenjena in čislana.

Dušanka Ogar

Moška in ženska delovna noša, Čapljina, leta 1905

Moška in ženska praznična Srbska noša, Gerzovo, okolica Mrkonjić Grada, konec 19. stoletja

Ženska praznja noša, Rakitnica, Umljani, 20. stoletje

Srbska dekliška praznična noša in noša poročene žene, Imljani, Kotor Varoš, začetek 20. stoletja

Ljudske noše v Bosni in Hercegovini

V Bosni in Hercegovini imamo tri glavne skupine kmečkih noš: dinarske, srednjobosanske in posavske, med njimi pa zasledimo še številne variante s svojimi različicami, ki jim botrujejo razlike v nošah po posameznih območjih in pokrajinah, pa tudi svojski narodni aspekt v republiki. Bosna in Hercegovina sta namreč zelo raznovrstno območje, kar zadeva narodnostno sestavo prebivalstva, tako da se je noša vsake etnične skupine oblikovala skozi čas z nekaterimi svojskostmi, ki so ji vtisnile tudi krajevno obeležje.

Ljudske noše dinarske skupine so najbolj razširjene. Zajemajo zahodno Bosno in vso Hercegovino. Na razstavi so predstavljene v več različnih oblikah, ki izražajo njene glavne značilnosti.

Med nošami iz zahodne Bosne gre nedvomno posebno mesto razstavljeni ženski noši iz okolice Mrkonjić Grada. Po svojski temni barvitosti uvezenega okrasja na platnenih delih se noša loči od drugih, ne le v Bosni in Hercegovini, temveč tudi v Jugoslaviji. Prav zaradi tega svojskega kolorita, iz katerega vejejo preprostost, umirjenost in okusnost, noša priteguje zanimanje tudi med številnimi zbiralci, esteti in modnimi kreatorji.

Za žensko nošo iz okolice Kotor Varoši, za imnjansko nošo sta značilna zelo bogat vez in ornamentika skoraj na vseh delih. Na laneni srajci, podobni tuniki, opazimo lep vez z geometričnimi vegetabilnimi motivi, beli telovnik iz sukna pa je okrašen z vezom v tehniki „sindjirca“ in z našitki barvastega sukna. Prespasnik je stkan iz domače volne po vzoru preprog in v izrazito geometričnih motivih ter okrašen z bogatimi resami.

Pri moški noši iz okolice Sanskega Mosta vidimo srajco iz lanenega platna z majhnim izrezom, izvezeno v vegetativnih barvah in stiliziranih cvetličnih motivih, pa telovnik iz sukna in hlače iz platna z ozkimi hlačnicami, podobnimi nogavicam. Značilen je črn pas, bogato okrašen z raznobarnimi geometričnimi motivi.

Na razstavljeni moški noši iz okolice Konjica lepo vidimo bistvene značilnosti „unske“ noše, ene od vrst noše v Hercegovini. Poleg znanega šala „krmeza“, zavitega okoli glave, kakršnega so nosili starejši moški, to nošo sestavljajo suknena modra oblačila: plašč (gunj) in široke hlače (šalvare), okrašene z rdečimi trakovi, pas, stkan iz raznobarvne volne (tkanica) in obutev v štirih plasteh: suknene dokolenke (tozluci), nogavice, ogležnice (nazubci) in opanki (oputnjaci).

Ženska muslimanska noša s planine Bjelašnice, ki smo jo predstavili, je med najzanimivejšimi primerki muslimanskih kmečkih noš in hkrati pomeni vez med dinarsko in srednjobosansko muslimansko nošo. Bistvene sestavine te noše so dolga bela srajca, izpod katere se vidijo ozke hlače z vtkanimi raznobarnimi motivi. Glavo so si ženske pokrivalo s kapo v obliki fesa s precej zlatega ali srebrnega nakita – zlatnikov ali srebrnikov, pa z veliko belo ruto z bogato izvezenim trikotnikom, padajočim po hrbtu. Okoli pasu so si nadele pas, s katerega so viseli okrasni robci („mahramadžići“) in jermenasti okrasni priveski („terkija“). To nošo s planine Bjelašnice na razstavi dopolnjujejo „pelengace“ iz modrega sukna (debele hlače), ki so bile nepogrešljiv del oblačila za zimo in hladnejše dni, in rokavice, prav tako splošno uporabne.

Posavske noše so bile razširjene vzdolž desnega bregu reke Save in v dolnjem toku Une. Te noše so bile prav tako ponekod bolj pogoste, drugje manj, v notranjosti Bosne pa so segle do pobočij visokih planin.

Ženska noša iz okolice Bosanskega Šamca prikazuje eno od različnih oblik noše iz posavske skupine. Srajca „rubina“ je iz bombažnega platna, bogato nabrana, predpasnik, ki so ga prepasali čeznjo, pa je stkan diagonalno s kvadratnimi progami. Velik predpasnik je bil vselej z enim koncem zataknen za pas. Kratek „kožušak“ (kožušček) iz rdečega usnja je okrašen z raznobarnimi usnjenimi našitki v rastlinskih motivih in je dajal tej noši še posebno dekorativnost. Pri ženski naglavni ruti opazimo „krpo“, daljši del robca, značilen za nošo poročenih žensk.

V posebno skupino noš v Bosni in Hercegovini sodijo mestne noše, ki so v nasprotju s kmečkimi precej bolj enotne. Razlike, ki so obstajale med posameznimi narodnostnimi skupinami v okviru mestne noše, niso bistveno vplivale na njihov osnovni stil. Toda razredne razlike so se ne glede na narodnostno pripadnost kazale bolj in so bile tudi precej opaznejše.

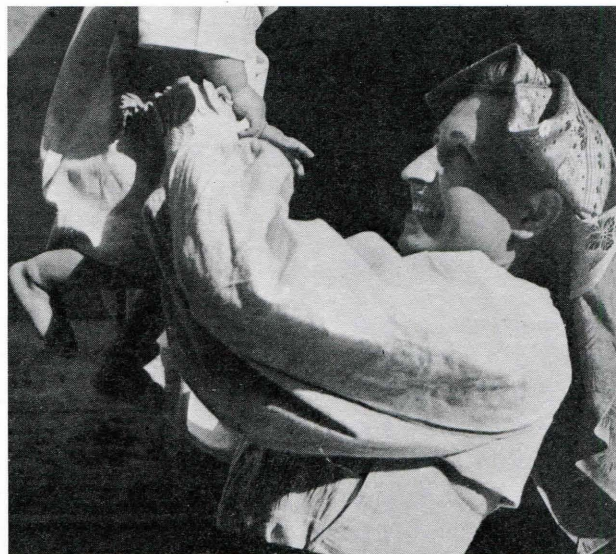
Prikazana mestna muslimanska noša predstavlja praznično oblačilo, ki so ga premožnejše ženske nosile konec 19. stoletja. Prek dolge srajce iz svile in okrašene z zlatim vezom so si oblekle telovnik (ječerma), kratko gornje oblačilo (haljetak) in nato dolgo odprto obleko (anterija) iz žameta z dolgimi ozkimi in odprtimi rokavi ter kapo (kalkan) z v zlatu in srebru izvezenim oglavjem (tepeluk) in resami iz črne svile.

Svetlana Bajić

Ženska praznična noša, Prelog, Medjimurje, 20. stoletje (foto Tošo Dabac)

Dekliška praznična noša, „zlatara“, okolica Slavonskega Broda, 20. stoletje (foto Tošo Dabac)

Ženska z otrokom, Donja Lomnica, Turopolje, 20. stoletje (foto Tošo Dabac)

Ženska praznična noša, Podvaroš pri Sinju, Dalmacija, 20. stoletje (foto Tošo Dabac)

Hrvaške ljudske noše

Pri izbiranju noš z območja Hrvaške smo se ravnali po regionalnih merilih in smo poskušali prikazati pestrost hrvaških noš in nekatere značilnosti posameznih krajev.

Že na prvi pogled je opaziti, da se srečujemo z nošami, ki se v marsičem razlikujejo druga od druge, po obliki in stilu, po načinu izdelave, po materialu, iz katerega so narejene, po barvitosti in okrasju. Razloge za tolikšno pestrost bi lahko iskali v marsičem: v različni zemljepisni legi posamezne pokrajine, v ekonomiki, v klimatskih in kulturno-zgodovinskih razmerah, v kakršnih se je v dolgem časovnem razdobju oblikovala kultura izročila nasploh, tudi ljudska noša.

Pri razvrščanju vrst noš na Hrvaškem ponavadi razlikujemo panonsko, dinarsko in jadransko osnovno obliko oblačil. Vsaka od teh osnovnih vrst ima še svoje specifične značilnosti. Od predstavljanih noš sodijo k panonskemu tipu moška noša iz Šestin (Šestine so bile nekdaj v neposredni bližini Zagreba, pod Zagrebačko goro, danes pa so del mesta), noša mlade ženske iz Kupinca in noše Slavonk. Dinarski tip noše predstavljata dekliška zimska noša in praznična moška oblačila iz Vrlike pri Splitu. Dekle v poletni noši iz Konavel pri Dubrovniku prikazuje dinarsko nošo, ki je sčasoma pod vplivom bližnjega Dubrovnika doživela precejšnje spremembe in se prilagodila novim oblikam.

Prikazane noše so iz druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne in so večinoma rabile za slovesnejše priložnosti in za praznike.

Na severnem in severnozahodnem delu Hrvaške, na panonskem etnografskem območju so obleko do druge svetovne vojne izdelovali iz rastlinskih vlaken, lanu in konoplje. Pri obdelavi teh tekstilnih rastlin, zlasti pri tkalskih statvah in v spretnosti tkanja, pa tudi v obleki se je ohranilo največ sestavin

staroslovanske dediščine. Bistvena značilnost oblačil s tega območja je, da so narejena iz domačega platna, ki so ga nosili poleti in pozimi. Poleg platnenih oblačil so nosili še razne telovnike in druga gornja oblačila, izdelana iz sukna ali usnja. Vsa ta oblačila so izdelovali mojstri suknjarji in usnjarji (čohaši in kožuharji), na vasi in po mestih.

Moške in ženske noše iz Šestin pri Zagrebu so tudi delali iz domačega platna. V našem prikazu ni Šestinčan iz leta 1920 oblečen v platnena oblačila, temveč v zimsko obleko, pri kateri so najpomembnejše modre hlače, izdelane iz kupljenega sukna. K takim hlačam so nosili platneno srajco, doma stkano z rdečim vezom. Kratko oblačilo z doglimi rokavi — surka — je bilo bogato okrašeno s suknenimi našitki in vrvicami. Okrogel klobuček iz polsti je naredil mestni klubučar.

V okrožju južno od Save, obsegajočem širše območje Jastrebarskega, sta vasi Kupinec in Bratina, kjer srečamo vrsto raznih variant moških in še zlasti ženskih noš. Pred nami je mlada ženska iz vasi Kupinca iz začetka 20. stoletja, oblečena praznično. Tudi v teh krajih sta bila lan in konoplja od nekdaj glavni surovini, iz katerih so izdelovali prejo in tkali platno za obleko in druge tekstilne izdelke, potrebne v gospodinjstvu. Kupljena bombažna nit je rabila za izdelavo okrasnih vtkanih aplikacij ali vezenin. Noša sestoji iz osnovnih delov: kratke ženske srajce (oplećak), srajce (rubacha) in predpasnika (pregača — fertun). Za slovesnejše priložnosti so v belo platno vtkali rdečo nit. Z barvo so vselej označevali družbeni status posameznikov. Tako so na primer dekleta ali mlade ženske ob bolj prazničnih prilikah največkrat nosile oblačila z rdečimi okraski. Tudi v teh krajih se je ohranil prastari običaj, da so poročene ženske pokrivala lase. Praznično pokrivalo mlade ženske je bila kapica, na kateri so se nizali okraski iz steklenih biserov, bleščic in trakov. Tako narejeno pokrivalo ni bilo samo v okras, temveč je pomenilo tudi simbol sreče in veselja in je hkrati varovalo pred zli pogledi.

Tudi na širokem območju Slavonije se srečujemo z vrsto različnih moških in ženskih noš ter prav tako raznoterimi načini okraševanja oblačil. Toda vsem je skupno, da so glavni deli obleke narejeni iz domačega platna, iz kupljene bombažne niti. V ženski noši prevladuje srajca (rubina), ki je v bolj praznični izvedbi okrašena z raznobarnimi vtkanimi nitmi ali vezom. V nekaterih krajih so ženske srajce krasili tudi z zlatim vezom. Ženska v slavonski noši iz vasi Strizivojne pri Djakovu — ta noša se je nosila do let med obema svetovnima vojnama — je bila oblečena v izvezeno srajco (vezenka) in prepasana z volnenim predpasnikom. Okoli vratu si je zavezala zvito ruto manufakturne izdelave in čeznjo oblekla usnjen telovnik (kožušak), okrašen z bleščicami in usnjenimi okraski. Na glavi so Slavonske nosile različne rute, kot na primer crvenaš, stkan iz domače volne v karirastem vzorcu. Dekleta so si k bolj praznični obleki naredile znane kaj nenavadne pričeske, si spletle kite v več nizov.

V dinarsko-hribovskem območju se srečujemo z nošami, ki se tipološko razlikujejo od noš severne Hrvaške, vendar so obdržale sestavine starobalkanske kulturne dediščine. V teh krševinastih krajih je bila glavna gospodarska panoga živinoreja. Za človeka teh krajev sta bila ovca in koza edina možnost za obstoj. Zato je razumljivo, da je to pastirsko prebivalstvo največ izdelovalo obleko iz ovčje in jančje volne, uporabili so celo kozjo dlako — kostrijet. Dekliška zimska noša iz Vrlike pri Splitu, ki

smo jo predstavili, je izdelana iz belega domačega sukna. Pod tako zimsko obleko (alja) so dekleta nosila bele srajce z uvezenimi okraski na prsih in rokavih; te srajce so bile v poletnih mesecih glavno in osnovno oblačilo. Volnen predpasnik z geometričnim vzorcem, krajše oblačilo (sada) in nizka rdeča kapa so prav tako arhaične sestavine dinarskega etnografskega območja. Rdeča kapa je bila v tem kraju simbol deklinstva. Ob svečanejših priložnostih so dekleta nosile kape, okrašene s pavjim perjem, kar je imelo poleg estetske vsebine še globji magično-apotropejski pomen.

Moška noša iz Vrlike je narejena iz domačega sukna, za bolj praznične prilike pa so uporabili tudi kupljeno. K hlačam benevrkam so nosili belo srajco in gornja oblačila v več kosih: na primer životec (krožet, trlagan). Kape za slovesnejše priložnosti so okrasili z novci. Pas, izdelan iz več vrvic (pas na struke) je arhaični element v tej dinarski noši. Usnjen pas (pašnjača) v več plasteh je rabil za shranjevanje orožja, pištole in kratke puške ter pribora za kajenje. Orožje ima danes zgolj simboličen pomen, opozarja na nekdanjega borbenega duha Dinarcev. Le redko ohranjeni primerki moške noše iz Vrlike rabijo za razne slovesne in folklorne prieditve, na primer za viteške alkarske igre v Sinju.

Tudi noše jadranskega pasu do konca 19. stoletja so predstavljale mozaično podobo, za kar gre predvsem zasluga obmorski legi teh krajev. Prek morja in pomorstva so naši Primorci že zgodaj prihajali v stik s tujim svetom, predvsem s Sredozemljem. Vse to se je izražalo tudi v kulturi izročila jadranskega območja, tudi v noši. Do prve svetovne vojne so ženske tkale volnene in svilene tkanine doma ali pa so to delo opravljale napol poklicne tkalke. Toda že zgodaj so tod jele prevladovati tkanine cenejše industrijske izdelave.

Jadransko območje je bilo vmesno območje, na katerem so se prepletale dinarske in sredozemske sestavine. Tako se je na primer v moški noši pojavljalo več oblik obleke. V srednji Dalmaciji in na zadarskih otokih je noša skorajda enaka tisti v dinarskem zaledju, medtem ko so na drugem koncu te regije uporabljali tudi nošo po sredozemskem vzoru (Krk, Pag, Mljet). Ponekod so nošo oblikovali na levantinsko-orientalski način (Konavle, dubrovniško Primorje).

Ženska noša se je oblikovala pod vplivom zahodnega načina oblačenja. Za to nošo sta značilni srajca in gornja obleka — krilo (suknja), narejena iz fino stkane domače volne (sarze, carze).

Nabrano krilo se je nadaljevalo v gornji del, v naramnice ali ozek telovnik: kas. Krilo s telovnikom je znano pri modnih oblačilih renesanse.

Ženska z otoka Paga je oblečena v krilo s telovnikom iz fine zlato-rumene domače volnene tkanine, položeno v drobne naborke. Pod gornjim delom telovnika vidimo belo srajco, na kateri je najlepši okras iz našite čipke, to je tako imenovani paški teg. Pokrivača — naglavna ruta je tudi okrašena s čipko. Način, kako so si ženske vezale ruto na glavo, priča o svojskosti in posebnem stilu te noše.

Na polotoku Istri zasledimo več vrst moške in ženske noše, pri kateri prevladujejo dinarske in jadranske sestavine. Ženska noša iz Raklja v jugovzhodni Istri pripada dekletu ali mladi ženski. Pri oblačilu je pomembna obleka (modrna), narejena iz naravno rjave volne; sestavljata jo nabrano krilo in

telovnik. Dolgi rokavi pod pazduho so odprti in mogoče jih je potegniti na roke ali zavihati na hrbet. Pokrivalo — faco rakamani z bogatimi resami je okrašeno z luknjičastim vezom in našito čipko.

Ženska ljudska noša se je v Konavlah pri Dubrovniku obdržala med priletnejšimi ženskami vse do danes, čeprav je doživela precejšnje spremembe in se prilagajala sodobnejšemu načinu življenja. V naši predstavitvi poletne deklinške noše iz začetka 20. stoletja je posebej opazna srajca, na prsih in zapestnikih okrašena s finim raznobarnim svilenim vezom. Raven predpasnik z diskretno vtkano nitjo, pasovi, telovnik („jačerma“) in rdeča kapa za praznike so okrašeni z zlatim vezom.

Tako kot drugo etnografsko blago iz Konavel tudi ženska oblačila vsebujejo dokumentacijo o svojem zgodovinskem razvoju. V tej noši zasledimo dinarske sestavine, ki so po 15. stoletju, ko je regija Konavle prešla v okvir Dubrovniške republike, doživele precejšnje spremembe. Dinarski elementi izginjajo, prevladovati pa začenejajo novejši in bolj sveži impulzi iz bližnjega renesančnega Dubrovnika. Lepota in izbranost, ki jo danes pripisujejo konavelskim ženskim nošam, izvirata pravzaprav iz pove-zave obeh sestavin.

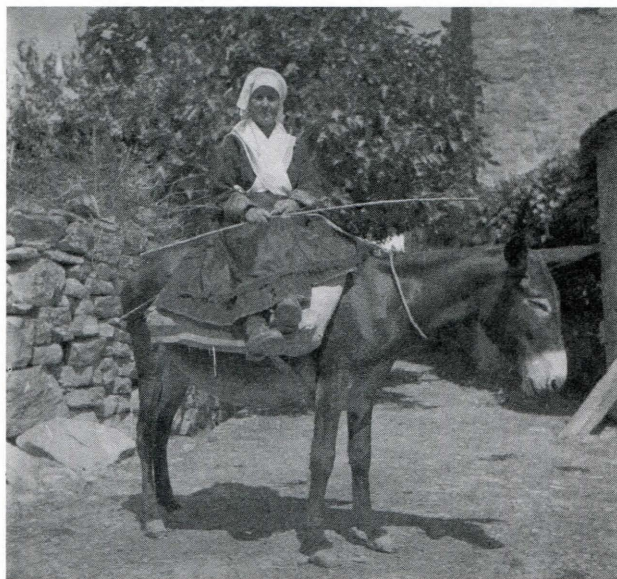
Na naših razstavih so predstavljene noše iz druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne, kot smo že omenili. Bistven proces preoblikovanja od tradicionalne ljudske noše do današnjega sodobnega oblačila je potekal pod vplivom industrializacije in priseljevanja iz vasi v mesto, kar je nekatere naše kraje zajelo že sredi 19. stoletja. To je bil čas razpadanja fevdalizma in fevdalnih odnosov v naših krajih ter začetka blagovno-denarne proizvodnje, ko se je vas jela odpirati iz svoje avtarkičnosti in začela razpolagati z denarjem, ki ji je omogočal kupovati cenejše industrijske izdelke. Večja gibljivost prebivalstva je odpirala vas vplivom mesta in mestnega načina življenja, torej tudi načinu oblačenja. Nekatere pokrajine so te spremembe doživele precej pozneje in tradicionalno življenje, pa tudi ljudska noša sta se dlje ohranila.

Katica Benc—Bošković

Moška in ženska praznična noša, Škofja Loka, leta 1838 (F. K. Goldenstein)

Ženska vsakdanja istrska noša, Labore, pred prvo svetovno vojno

Moška in ženska vsakdanja noša, Prem, leta 1838 (F. K. Goldenstein)

Moška vsakdanja noša, Vinica, leta 1838 (F. K. Goldenstein)

Slovenske kmečke noše

Noša slovenskega kmeta se je v raznih obdobjih, prav tako kot noša drugih slojev razvijala v okviru vsakokratnih oblačilnih stilov, pod vplivom različnih družbenih in gospodarskih gibal ter okoliščin, ki so uravnale oblačenje slovenskega kmeta.

Razvoj slovenske kmečke noše je bil v zadnjem poldrugem stoletju spričo intenzivnejših gospodarskih in družbenih sprememb zelo razgiban. V splošnem prerezu vidimo kmečko nošo dveh, povsem različnih videzov: Na prehodu v 19. stoletje in približno do sredine 19. stoletja še vedno lahko spoznavamo v noši slovenskega kmeta vidnejše poteze, ki ločujejo prebivalce posameznih pokrajin med seboj že na zunaj. Razločki v krojih ženskih in moških oblačil, uporabi blaga in izbiri barv so povsem očitni tudi v primerjavi z mestno nošo. Na splošno opažamo na oblačilih slovenskega kmeta v tem času še precej značilnih potez baročne oblačilne omike 18. stoletja, hkrati pa je vedno bolj zaznaven vpliv srednjeevropske mestne noše.

Od srede 19. stoletja dalje opažamo vedno hitrejšo opuščanje starejše noše in intenzivnejše približevanje mestni noši. Tudi v nošah posameznih pokrajin zmeraj bolj izginjajo vidnejši zunanji razločki.

Kljub navideznemu poenotenju v kmečki noši pa še nadalje ugotavljamo posebnosti v načinu oblačenja slovenskega kmeta, kakršne ustrezajo njegovemu načinu življenja in s tem povezanemu odnosu do sprejemanja in soustvarjanja sodobnejših oblačilnih potez.

Slikovni in pisani viri tega časa dajejo kar najbolj pisano podobo o noši slovenskega kmeta in o splošnih oblačilnih razmerah, ki so vladale približno do srede 19. stoletja. Na osnovi krojev poglobitnih kosov moške in ženske noše razlikujejo tri glavne tipe noš, ki so razširjeni na alpskem, primorskem in panonskem območju, med katerimi pa ni ostrih meja.

Nošo enakega kroja, ki ga označuje pri ženskah krilo z modrcem, pri moških pa priležno krojene dokolenske hlače, so splošno nosili približno do sedemdesetih let 19. stoletja na Gorenjskem, Koroškem, Notranjskem in Dolenjskem nekako do Kostanjevice na Krki, na Primorskem (razen v Istri in nekaterih vaseh okoli Trsta) in na Štajerskem (razen v vzhodnem delu). Čeprav imajo poglavitna moška in ženska oblačila navedenih območij enak osnovni kroj, moremo ugotoviti pri posameznih nošah v določenih krajih večje ali manjše razlike. Ti so opaznejši v ženski noši npr. pri pokrivalih, moške noše pa so se skorajda enotne na vsem ozemlju.

Alpsko ozemlje je sredi 19. stoletja vse močnejše posredovalo sodobnejše oblačilne poteze drugim območjem Slovenije. Zavaljo posebne zemljepisne lege, ki je omogočala neposrednejše stike z ostalo srednjo Evropo in njeno zelo napredno oblačilno omiko, zavaljo dobrih prometnih zvez in trdne gospodarske osnove precejšnjega dela njenih prebivalcev je predstavljala noša večjega dela alpskega ozemlja v prvi polovici 19. stoletja najrazvitejšo oblačilno obliko v Sloveniji, ki je bila najbolj sposobna sprejemati sodobnejše poteze meščanske noše 19. stoletja in jih posredovati drugim območjem.

V delu Primorskega, v slovenskem delu Istre z Brkini, v Škednju, Boljuncu in Dolini pri Trstu je bil temeljni kroj ženskih oblačil precej drugačen, kot ga ugotavljamo na alpskem območju. Značilno žensko spodnje oblačilo, ki je veljalo deloma kot vrhnje, je bila dolga bela platnena srajca s širokimi rokavi, ki so bili na poseben način okrašeni z vloženo klekljano in šivano čipko. Srajca je imela manjši koničast izrez in so jo ženske oblačile čez glavo. Zavaljo teh krojnih značilnosti jo uvrščamo v primorsko varianto tunike z rokavi.

Moška noša pa se je v glavnem ujemala z oblačili alpskega območja, le da so dokolenske hlače spodaj ohlapno krojene.

Na splošno je tudi v slovenskem delu Istre in v vaseh okoli Trsta že sredi 19. stoletja industrijsko tekstilno blago izpodrinilo za praznje dni domače platno in sukno, najhitreje v krajih blizu Trsta. V drugi polovici 19. stoletja so krojili le še odročnejši Istrani zimska oblačila iz domačega temno rjavega sukna največkrat že po sodobnejših krojih. Ženske pa so oblačile starejšo nošo predvsem o veliki noči in za vaško žeganje.

Po kroju, blagu in barvi uporabljenega blaga in po splošni preprostosti sta se ženska in moška noša panonskega in subpanonskega območja bistveno razlikovali od noš na alpskem in primorskem ozemlju. Nedvomno pa nas je prav bela noša, kot jo navadno imenujemo, najbolj vezala z drugimi slovanskimi ljudstvi, pri katerih je bila v tem času enaka ali podobna. V belo nošo so se nekako do sedemdesetih let 19. stoletja še splošno oblačili v dveh večjih pokrajinah, v Beli krajini in v Prekmurju, kjer se je na njunih mejnih območjih stikala s podobno nošo Madžarov in hrvatskih Zagorcev, pa tudi na vzhodnem Štajerskem in v jugovzhodni Dolenjski.

Zavaljo nižje življenjske ravni prebivalcev in prometnim zvezam odmaknjenega ozemlja se je ohranila bela noša v primerjavi z drugimi območji Slovenije najdlje časa. Sredi 19. stoletja je bila delovna pa tudi praznja noša še zvečine krojena iz belega domačega platna in sukna. Edino na

vzhodnem Štajerskem so premožnejše ženske za praznje dni, podobno kot na vzhodnem alpskem ozemlju, kupovale že industrijsko tekstilno blago. Ko je postajala v sedemdesetih letih noša enotnejša in se je približevala mestni noši, so v nekaterih belokranjskih vaseh ženske še vedno krojile delovna pa tudi praznja oblačila iz platnenega, še pogosteje pa iz kupljenega blaga po starejših krojih. Na prehodu v 20. stoletja pa je tudi tukaj bela noša skoraj že izginila.

Marija Makarovič

Summary

NATIONAL COSTUMES OF THE NATIONS AND NATIONALITIES OF YUGOSLAVIA

The exhibition shows the national costumes of the nations and nationalities of Yugoslavia. On the area of 255.804 km as measures the whole area of to-day's Socialist Federative Republic of Yugoslavia and accounting 22 million of inhabitants, older national costume, which at the end of 19th century and somewhere in 20th century has more intensively approached to the middle-class costume, represents valuable cultural heritage and therefore gives colourful national component of individual republics and provinces of Yugoslavia.

At the exhibition, being prepared by the Slovene ethnographic museum of Ljubljana in cooperation with the museums of other republics (Ethnographic museum, Beograd; Ethnographic museum, Cetinje; Museum of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo; Ethnological museum of Macedonia, Skopje; Ethnographic museum, Zagreb) and autonomous provinces (Museum of Vojvodina, Novi Sad and Museum of Kosovo, Priština), the experts — ethnologists have selected principal types of costumes with which they wished to draw attention to immense formal and aesthetic riches, being expressed in the women's and males' costumes of Yugoslavia. Exhibited village and partly also city costumes are referring to mainly on the second half of 19th century and the beginning of 20th century, where the costumes, according to their diversity and riches of clothing, as well as in fabrics, cut, terms of tailoring and ornamentation, have distinguished inhabitants of individual regions and parts among themselves and where with the costumes ethnical characteristics of population are being expressed.

Generally, the national costumes of the Yugoslav nations and nationalities have developed in different periods, under the influence of different social and economic movements and conditions which have adjusted the manner of clothing and to some extent in the framework of each clothing manners. On their development course they have also adopted many components of different cultural influences, which had crossed on the Balkan Peninsula. Beside the Slav elements, which are evident in some costumes, we can also state, for the example in the costumes of Kosovo, Serbia, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, the traces of old Balkan, Greek, Byzantine and Turkish—Orient culture. At the same time, the influences of the Central and Western Europe can be noticed, which are more evident in some costumes of Croatia, Vojvodina and Slovenia.

In further text, including the contributions, written by the ethnologists of the republics and provinces museums, we are summarising only the main perceptions of costumes of Macedonia, Kosovo, Serbia, Vojvodina, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slovenia.

National costume of Macedonia is, as the costumes of other nations, consistent formation of completeness, made of home—made fabrics, gaily coloured with natural colours, decorated with embroidered inweaved or sewn ornaments. Especially, festive and ritual costumes conduct themselves with various rich clothing, in which the creativeness of the Macedonian woman has reached its peak.

Greater part of Macedonian costumes, if we classify them according to the cultural—geographic principle into special group of the Vardar complex, represent the central Balkan area, the smaller part is transmitted to the other regions.

In spite of a different kind and formal and aesthetical varieties of the Vardar women's costumes, they have something in common: for the male costumes of mountainous stock—farming inhabitants white clothing, decorated with black ribbons is characteristical, in the costumes of the peasants of the valley the white clothing is predominant, mainly in the summer. Long white cotton blouse, similar to the tunic is the characteristic of the women's costume.

Peasants' costumes are significant for the region of the northeast Macedonia, where special costumes can be found. Cloth garments, white for men and black for women are richly decorated.

Beautiful and lively mosaic of national costumes was spread all over the region of autonomous province of Kosovo up to the middle of 20th century. The national costumes of the Kosovo region are also made of home—made fabrics, wool, lax, hem and cotton. As well as the Albanian, the Serbian national costumes are original for individual areas, according to the stylistic modeling, while the traditional city costumes are in all places equal and have originated under the influence of the Orient culture. Exhibited Alabanian women's and males' costumes, beside women's and males' city costumes evidently show the characteristics and distinguished difference among two different nations, which have been also present out of the costumes.

*Analyses of material on national costumes in central **Serbia** and on Serbian costumes of Kosovo and Vojvodina up to the middle of 19th century further show that distinctive differences were present*

in dressing of city and rural inhabitants. While the clothing of the city inhabitants in 19th century was mostly made by craftsmen and they were more unique in the whole area (on Kosovo and in greater part of Serbia with the oriental additions, in Vojvodina and the north Serbian towns it was under the influence of the European way of dressing), the costumes of the peasant population, that at that time represented the majority of population, represent a special group and they were quite different among themselves. For quite a long period they have been made by the peasants themselves, only separate parts of clothing and mainly brass jewellery were made by the village and city craftsmen.

The majority of costumes of the narrow geographic and ethnical areas can be classified in several types of groups, related to the cultural–geographical areas, where natural–climate characteristics, living conditions, way of economy, historical and social development have enabled the formation of larger cultural regions: the Dinara plain, the central Balkan Peninsula, the Pannonian area, etc.

*The characteristics of the costumes of individual nations and nationalities are interesting among the costumes of **Vojvodina**. Beside the costumes of Vojvodina, also national costumes of some ethnic groups existed. The Serbian women have for example dropped their national costumes in 19th century and have overtaken one of the variants of so–called costumes of Vojvodina and of middle class costumes of that period. The Croatian women (Bunjevke) undertook the similar process of changing of costumes, whereas some older forms have been preserved for a longer period. Also, the Hungarian women are dressed in general from of so–called costumes of Vojvodina, which differ from place to place. The costumes of the Croatian women and some Rumanian women belong to the most luxurious costumes of the Pannonia and they are repeated with broad, long and seldom richly embroidered skirts, as well as richly bodices, artistically embroidered aprons and belts and headwaer for the brides. Sheepskin coats were significant for the costumes of the minority of the Russian women.*

*Older national costume of **Montenegro** is made of white clothing, home woven wool. It is of simple cut and also simply decorated. Women's older costumes were made of cloth, lax and hemp. The new costume of Montenegro is in use since the middle of 19th century. At the beginning it was worn by wealthy people and heads of inhabitants and later on it became a national festive costume, which is still present to-day. Many cuts of upper garments are equal to the older ones, whereas they are made of fine fabrics (cloth, silk and linen). The costumes are richly decorated, mainly with colourful trimming and golden embroidery. Especially, it must be stressed that arms were part of males' costume, which were worn behind the belt. They were forged Venetian pistols, short guns and curved knives, worn with older costumes.*

*In **Bosnia and Herzegovina** there are three main groups of peasant costumes: in the Dinara plain, Central Bosnia and the valley of the Sava river, among them we can trace numerous variants with their differences, the differences in the costumes vary from individual areas and regions as well as for their national aspects in the republic. Nevertheless, Bosnia and Herzegovina are very heterogenous area considering the national structure of population, so the costumes of each ethnical group were formed*

during the period with some of characteristics being characteristic for such places. Special group of costumes of Bosnia and Herzegovina accounts also city costumes which are more unique in comparison with the village ones, but the class differences, notwithstanding the national loyalty, were more shown and stressed.

As in other republics and autonomous provinces the costumes of **Croatia** represent the three larger geographic types of dressing: in the Pannonian area, the Dinara plain and on the Adriatic coast.

At the northern and north-western parts of Croatia and on the Pannonian area, the garments up to the second World War were made of plant fibres, flax and hemp. Most elements of old Slav heritage are preserved in the weaving technique of the fabrics and the costumes themselves.

In the Dinara plain and mountainous areas we can find the costumes which differ in types from the costumes of the north Croatia, but they have preserved the elements of old Balkan cultural heritage, reflecting the characteristics of peasant stock-farming culture of the inhabitants there.

The Adriatic coast area with the islands was the intermediate area where the Dinara plain and Mediterranean elements were intermixed. There, the inhabitants of the littoral got acquainted through the sea and maritime with the foreign world, mainly with the Mediterranean. All these were reflected in the culture of traditions of the Adriatic coast and in the costumes.

In comparison with the costumes of the Yugoslav nations and nationalities, the national costumes of **Slovenia**, belonging to the Alpine, littoral and the Pannonian clothing type and referring to the formal and aesthetical term, are very different.

The influences of the costumes of the larger Alpine area are significant, mainly for the costumes of the Alpine region, which regarding to its geographic position enable direct relations with the rest of Central Europe and its advanced culture.

In the littoral area, the basic cut of males' and women's clothin, belonging to the littoral clothing area, is quite different from the one in the Alpine area. Characteristical woman's underwear, which was also the gown, was long linen shirt with broad sleeves. Because of such cut it can be classified as littoral type of tunic with sleeves.

The women's and males' costumes of the Pannonian and upper Pannonian areas were basically distinguished from the costumes of the Alpine and littoral areas in reference to their cuts, fabrics and colours of used materials, as well as of their simplicity. Nevertheless, the white costumes, which we are generally calling them, have bound us with the other Slav nations, the white costumes had on their borders met with the similar costumes of the Hungarian and Croatian population.

Katalog

SR MAKEDONIJA

1. Ženska svatbena noša, konec 19. in začetek 20. stoletja
Ljubanci, Skopska Črna gora, okolica Skopja
2. Moška letna praznična noša, začetek 20. stoletja
Ljubanci, Skopska Črna gora, okolica Skopja
3. Ženska praznična noša, iz konca 19. in začetka 20. stoletja
Deljadrovce, iz okolice Kumanova
4. Ženska praznična noša, iz konca 19. in začetka 20. stoletja
Jablanica, Debarski Drimkol, okolica Debra
5. Noša za nevesto, iz konca 19. in začetka 20. stoletja
Čelopek, Polog, okolica Tetova
6. Mijaška noša za nevesto, iz konca 19. stoletja in začetka 20. stoletja
Galičnik, okolica Debra

SAP KOSOVO

7. Albanska ženska vsakdanja noša, Has.
20. stoletje
8. Albanska vsakdanja moška noša, Rugovo.
Konec 19. in začetek 20. stoletja
9. Srbska ženska praznična noša, Sirinić.
Konec 19. in začetek 20. stoletja
10. Mestna ženska praznična noša.
2. polovica 19. in začetek 20. stoletja
11. Albanska ženska praznična noša, Drenica.
20. stoletje

SR SRBIJA

12. Srbska ženska noša, konec 19. stoletja
Okolica Novega Pazara, Raška, Srbija
13. Srbska ženska noša, druga polovica 19. stoletja
okolica Niša, Srbija

14. Srbska noša, druga polovica 19. stoletja
Negotinska krajina, Srbija
15. Srbska ženska noša, druga polovica 19. stoletja
Crna Trava, Srbija
16. Srbska ženska noša, druga polovica 19. stoletja
Stari Vlah, Srbija
17. Srbska ženska noša, druga polovica 19. stoletja
Okolica Valjeva, Srbija
18. Srbska moška zimska noša, 19. stoletje
Šumadija, Srbija
19. Srbska ženska noša, konec 19. stoletja
Požarevačka Morava, Srbija

SAP VOJVODINA

20. Praznja noša mlade žene, okoli 1910
Banat, Srbkinja
21. Praznja noša mlade žene, okoli 1910
Temerin (Bačka), Madžari
22. Praznja noša mlade žene, okoli 1930
Bački Petrovac, Slovaki
23. Praznja noša mlade žene, okoli 1930
Uzdin (Banat), Romuni
24. Praznja dekliška noša, okoli 1930
Bač (Bačka), Šokci (Hrvati)
25. Zimska praznja noša mladega moškega, okoli 1910
Pavliš (Banat), Srbi.

SR ČRNA GORA

26. Starejša črnogorska moška noša, 19. stoletje
27. Starejša črnogorska ženska noša, 19. stoletje
28. Novejša črnogorska mladeniška noša, konec 19. stoletja
29. Novejša črnogorska dekliška noša, konec 19. stoletja
30. Noša starejšega Črnogorca, konec 19. stoletja
31. Noša starejše Črnogorke, konec 19. stoletja

SR BOSNA IN HERCEGOVINA

32. Srbska ženska svatbena noša, druga polovica 19. stoletja
Gerzovo, okolica Mrkonjić grada
33. Srbska ženska praznja noša, druga polovica 19. stoletja
Imljani, Kotor Varoš
34. Vsakdanja hrvatska moška noža, prva polovica 19. stoletja
Okolica Sanskega mosta
35. Vsakdanja moška hrvatska noša, začetek 20. stoletja
Okolica Konjica
36. Ženska muslimanska praznja noša, sredina 19. stoletja
Umoljani, Bjelašnica
37. Hrvatska ženska praznja noša, prva polovica 20. stoletja
Prud, Bosanski Šamac (Posavina)
38. Ženska mestna praznja muslimanska noša, konec 19. stoletja
Sarajevo

SR HRVATSKA

39. Moška zimska noša, iz konca 19. stoletja
Šestine, danes del mesta Zagreba
40. Ženska v prazničnem oblačilu, 20. stoletja
Kupinec pri Jastrebarskem
41. Ženska v praznični obleki, 20. stoletja
Strizivojna pri Djakovu
42. Moška slovesna noša, iz konca 19. stoletja
Vrlika v Dalmaciji
43. Dekliška zimska noša, iz konca 19. stoletja
Vrlika v Dalmaciji
44. Ženska v praznični noši, 19. stoletja
Rakalj v Istri
45. Ženska praznična noša, 19. stoletja
otok Pag

46. Poletna praznična dekliška noša, iz začetka 20. stoletja
Konavljje

SR SLOVENIJA

47. Pražnja ženska noša, druga polovica 19. stoletja
Škofja Loka, (Gorenjsko)
48. Pražnja moška noša, druga polovica 19. stoletja
Škofja Loka, (Gorenjsko)
49. Pražnja dekliška noša, 19. stoletje
Ziljska dolina, (Koroško)
50. Letna dekliška noša, druga polovica 19. stoletja
Škedenj, (Primorsko)
51. Pražnja ženska noša, druga polovica 19. stoletja
Vinica, (Bela krajina)
52. Pražnja moška noša, druga polovica 19. stoletja
Vinica, (Bela krajina)

